

Promjene sistema ili promjene u sistemu

Stjepan Haladin

Fakultet građevinskih znanosti, Zagreb

Ne može se osporiti činjenica da je *Kritička analiza političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* zamišljena i izvedena kao veoma ozbiljan pot-hvat, o čemu svjedoči podatak da je u tom poslu bilo anagažirano više od dvije stotine stručnjaka različitih profila, a radili su pune tri godine. Pa ipak, u raspravama koje se vode oko ove *Analize* ističu se brojni prigovori i brane raznoliki stavovi o tome da li je i u kojoj je mjeri uspjela ili nije, a primjećuju se i nejasnoće u vezi s nekim osnovnim pojmovima što, dakako, izaziva niz nesporazuma. Te nejasnoće ne padaju toliko na teret *Analize*, već se odnose na samu stvar o kojoj je riječ, naime na sam politički sistem. Tipične su primjedbe ove vrste: treba li vršiti promjene sistema, ili promjene u sistemu; ili kako, uostalom, može biti dobar onaj sistem koji (dobro) ne funkcioniра. Pitanja ove vrste logično nameće intonacija, odnosno puni naslov *Analize*. Ona se, naime, odnosi na funkcioniranje sistema, ali ne (barem tako sugerira naslov) i na sistem sam.

Iz svega slijedi ovakav zaključak: na jednoj strani postoji »politički sistem« i o njemu se, eventualno, može ili ne može raspravljati, a na drugoj strani postoji »funkcioniranje političkog sistema«, o čemu se također zasebno ili odvojeno može nešto reći. Jedino se iz tako postavljenih premisa može tvrditi da imamo dobar sistem i njegovo loše funkcioniranje, a nije isključena i obrnuta situacija, tj. dobro funkcioniranje lošeg sistema. U čemu je, dakle stvar i ima li nekog smisla ovo rezoniranje?

Politički sistem je eminentno dinamička struktura, tj. skup ili sklop institucija, organizacija i odnosa kojima je imanentan neki dinamički mehanizam koji ih pokreće u pravcu zadanog društvenog cilja. Politički sistem, zato, ne može postojati a da nekako ne funkcioniра. Teoretski je, doduše, moguće govoriti o političkom sistemu koji ne funkcioniра, npr. u slučaju kada je riječ o sistemu koji je arhaistički, kao nešto prevladano i odumrlo (npr. feudalizam), ili, o sistemu koji nikada i nikako ne može funkcionirati jer je čista utopija. Međutim, aktualni, živi politički sistem, odnosno njegove institucije, nekako moraju funkcionirati, bez obzira na to da li je riječ o izborima, sistemu privređivanja, donošenju političkih odluka i njihovom provođenju ili sl.

Uzevši generalno, danas u svijetu postoje dva živa aktualna politička sistema: kapitalistički i socijalistički, od kojih svaki može imati svoje specifične inačice ili podvrste. Tako socijalistički politički sistem može biti npr. etatističko-centralistički ili samoupravni. Ovu posljednju varijantu izgrađujemo mi u Jugoslaviji i nazivamo je politički sistem socijalističkog samoupravljanja. Taj je, dakle, politički sistem aktualan i on nesumnjivo funkcionira. Pitanje

je samo kako funkcionira, odnosno, da li funkcionira tako da se može očekivati postizanje generalno postavljenih društvenih ciljeva i vrijednosti, ili pak, možda, pojedine institucije, organizacije i odnosi funkcioniraju na pogrešan način, tj. tako da prijeti opasnost »iskliznuća« iz zacrtane političke trase u neki drugi neželjeni pravac. I upravo je u tome smisao i zadatak *Kritičke analize funkcioniranja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, tj. da ukaže na iskrivljeno funkcioniranje pojedinih institucija, organizacija ili odnosa u našem sistemu. Kritički se, dakle, analiziraju oni elementi sistema koji ne funkcioniraju u skladu sa zacrtanom politikom pa prema tome ni ne pridonose postizanju generalno postavljenih društvenih ciljeva i vrijednosti. Strelice kritike ipak na kraju krajeva nisu upućene niti sistemu, pa čak ni tim »neposlušnim« institucijama, već se osnovni pravac promjena u smislu poboljšanja situacije nazire prvenstveno (ako ne i isključivo) u *promjeni ponašanja* koje će izazvati utjecaj subjektivnih snaga. To se u *Analizi* doslovno kaže ovako: »Osnovni pravac promjena... (vidi se u tome)... da organizirane subjektivne snage društva svojim djelovanjem na svim nivoima osiguravaju uvažavanje trajnih vrijednosti sistema socijalističkog samoupravljanja...« (str. 47). Govoreći sada sasvim konkretno, to znači sljedeće: OUR-i, slobodna razmjena rada, SIZ-ovi, delegatski sistem, samoupravno sporazumijevanje itd., itd. kao institucije sistema ostaju u okvirima svojih Ustavom utvrđenih koncepcija i funkcija uz, eventualne, sitnije dopune. Glavni problem je u tome da one prograde (ili »zažive«) onako kako im je to namijenjeno, a to će se prvenstveno postići tako da radni ljudi vezani na ovaj ili onaj način uz te institucije *promijene svoje ponašanje i počnu djelovati* primjereno ciljevima i vrijednostima našeg političkog sistema. Odgovornost za to neposredno snose svjesne, organizirane subjektivne snage društva. Time je, čini se, krug *Analize* doveden do kraja. Ovakav apelirajući i priželjkivajući ton izaziva najviše nevjerica, jer takvi apeli, popraćeni ohrabrujućim primjerima iz nedavne slavne prošlosti, ne mogu trajno djelovati na svijest i način ponašanja čak ni najsvjesnijih subjektivnih snaga.

U *Analizi* se iznose brojni razlozi nezadovoljavajućeg funkcioniranja pojedinih institucija, ali se zaobilaze ili prešućuju neke okolnosti koje upućuje na bit stvari.

Kad bi se, eventualno, provela analiza funkcioniranja političkog sistema kapitalizma, onda bi se kao jedini i odlučujući kriterij njegova ispravnog i poželjnog funkcioniranja morala uzeti u obzir *maksimalizacija profita*. To je, naime, najviša vrijednost i cilj ovog sistema, i tom su cilju usmjerene i podređene sve njegove institucije. Sa socijalizmom stvari stoje drugačije. Socijalizam kao politički sistem artikulira se, u pravilu, nakon uspješno izvedene proleterske revolucije kao sublimacija političke ideje ukidanja klasne eksploatacije, iz čega proizlazi kao neminovna posljedica *maksimalizacija moći* u rukama radničke klase ili, točnije, njezine avangarde, kao usmjeravajućeg političkog subjekta. *Maksimalizacija političke moći*, a ne *maksimalizacija profita* kao u kapitalizmu, postaje osnovni movens socijalističkog sistema. To je posve eksplicitno jasno i evidentno u varijanti etatističko centralističkog sistema socijalizma, ali je taj princip veoma snažno prisutan i kod nas. Nije stoga nikakvo čudo da *Kritička analiza* gotovo u svim elementima sistema nalazi prisutnost etatističko-birokratskih snaga i njihov utjecaj na sve procese u funkcioniranju našeg sistema.

Govoreći sasvim konkretno, situacija bi se mogla obrazložiti ovako. U toku revolucije i nakon pobjede revolucije u Jugoslaviji njeni najistaknutiji predvodnici vizionarski su definirali glavne vrijednosti i ideale novog političkog sistema socijalizma. Štoviše, oni su utvrdili i glavne pravce razvoja tog sistema. Ti ideali i vrijednosti uobličeni su zatim u temeljne društvene dokumente ili norme (Ustav, ZUR itd.) koji imaju karakter paradigme i ne mogu se mijenjati bez najozbiljnijeg rizika da se bitno ugrozi, ili čak potpuno izmijeni sam politički sistem. Sada započinje proces usmjeravanja i strukturiranja društva (dakle, eminentno *politička akcija*) u pravcu ostvarivanja tih društvenih ciljeva i vrijednosti. Cilj i pravac akcije je, dakle, zadan i unaprijed određen, a politički subjekti, tj. svjesne i organizirane subjektivne političke snage treba da osiguraju uspješno napredovanje. Te političke subjektivne snage, kao što je poznato, mogu biti pojedinci (npr. profesionalni političari), ali još više tzv. organizirane subjektivne snage (u prvom redu Savez komunista, zatim SSRN i drugi), ali i najistaknutiji od svih subjekata — država. Sredstva njihove političke djelatnosti mogu biti veoma raznolika, kao npr. ekonomska, pravna, moralna, idejna, odgojna, propagandna i prinudna (kojima se uglavnom koristi država). Treba istaći da ta linija političkog djelovanja funkcionira na zavidnom nivou efikasnosti, barem utoliko što ne posustaje i ne odstupa, već, naprotiv, pokazuje nevjerovatnu upornost. Smjer je njezina djelovanja odozgo prema dolje, praćen snažnim utjecajima birokracije i birokratizma, kojih se nijedna vlast ni politička moć ne može otarasiti. Zato se, dakako, birokratizam (i tehnokratizam) ističe u *Analizi* kao druga dominantna pojava koja blokira ispravno funkcioniranje sistema.

Principijelno *nužna politička intervencija* u pojedine sfere društveno-ekonomskog života u većoj ili manjoj mjeri iskrivljuje ili onemogućava autentično djelovanje autonomnih zakonitosti dotičnog područja, iz čega se onda kao povratna reakcija javlja niz deformacija. Uzmimo kao tipičan primjer sferu ekonomije u kojoj ne mogu autentično djelovati zakoni tržišta zbog političke blokade ili, konkretno, zbog opasnosti otpuštanja s posla mase radnika. U tom kontekstu lako je objasniti pojavu tzv. političkih tvornica i njima sličnih pojava, što sve zajedno predstavlja izrazito značajan problem za funkcioniranje političkog sistema.

U čitavom ovom konglomeratu problema pažnju treba posvetiti fenomenu birokracije, odnosno birokratizma koji izrazito deformira i koči funkcioniranje sistema. Birokracija je uopće jedan od najvećih problema i prepreka za uspješno funkcioniranje socijalističkog sistema. U tom stilu treba shvatiti izjavu M. Gorbačova: »Na putu ostvarenja naših planova *glavni* je neprijatelj birokratizam. Zato je štampa dužna stalno bičevati birokratizam« (»Vjesnik«, 16. ožujka 1986). To je na prvi pogled paradoksalna tvrdnja, jer u svim strogo organiziranim državama sistem funkcionira korektno zahvaljujući upravo toj impersonalnoj, racionalno i hijerarhijski organiziranoj društvenoj grupi, specijaliziranoj za upravljanje. Kako to da kod nas birokracija djeluje tako razarajuće na sistem unatoč njegovoj usmjerenosti na sve neposrednije upravljanje društvenim poslovima (samoupravljanje). Čini se da upravo iz te činjenice proizlazi neočekivani paradoks. Veće političko osamostaljivanje pojedinih federalnih, lokalnih, radnih i drugih jedinica bitno narušava klasičnu centralističko-hijerarhijsku strukturu organizacije države. To je, doduše, udarac u glavu birokraciji, ali je ona sada lišena hijerarhičnosti koja predstavlja kičmu

njene organizacije i garanciju njenog discipliniranog ponašanja, pa nastupa i postupa anarhično i agresivno, uzrokujući prave lomove na svim stranama. Čim hijerarhija slabi ili nestaje, dolazi do »javašluka« i »birokratske gerile«. Birokracija se, naime, počinje zatvarati u male, veoma snažne i utjecajne grupe — klike. One se međusobno povezuju ilegalnim kanalima moći koje nazivamo — veze. Snažnije klike osiguravaju si eksponente koji vrše ulogu »udarne pešnice«. Ako tome dodamo još i činjenicu da je naša birokracija velikim dijelom nesposobna i nedoučena, pa zato i krajnje nepromišljena, gruba, nesretna i beskrupulozna, onda nije teško objasniti pojave korupcije, kamuflaže, pronevjere, rasipnički i neodgovoran odnos prema sredstvima, izbjegavanje nagrađivanja prema rezultatima rada, neopravdano bogaćenje, međusobne ustupke po principu »ti meni, ja tebi« itd., što poprima prilično široke razmjere i osjetno deformira funkcioniranje političkog sistema, pa je to, dakako, istaknuti predmet *Analize*. Ako linija vlasti i moći struji nekontrolirano samo odozgo prema dolje, riječ je svakako o direktivizmu, etatizmu, centralizmu, totalitarizmu i sl. Naš politički sistem socijalističkog samoupravljanja odlikuje se snažno izraženim nastojanjem da uspostavi jaku liniju strujanja vlasti i moći *odozdo prema gore*. Tom linijom zapravo teku samoupravni tokovi i i utjecaji. Što su ti tokovi i utjecaji snažniji, efikasniji i neposredniji, snaga utjecaja odozgo proporcionalno se smanjuje jer je stavljena pod društvenu kontrolu.

Glavni kanal kojim treba da struji ta struja neposrednog samoupravnog odlučivanja institucionalno je zamišljen i konstituiran kao *delegatski sistem*. U članu 133. Ustava delegatski sistem definiran je kao put neposrednog ostvarivanja prava, dužnosti i odgovornosti radnih ljudi i građana. Pored ideje da je delegacija oblik neposrednog vršenja društvenih poslova od strane ljudi i građana, eksplicitno se ističu i tri najznačajnije sfere ili lokacije na kojima se interesi građana i radnih ljudi artikuliraju. To su: mjesto rada, mjesto življenja i mjesto političkog organiziranja, odnosno samoupravne organizacije (udruženi rad), mjesne zajednice i društveno-političke organizacije. Zato se u tim osnovnim ćelijama društva i biraju delegacije preko kojih se prenosi politička volja radnih ljudi i građana, pa je utoliko i čitav naš politički sistem utemeljen na njima.

Analiza vrlo uvjerljivo i jasno pokazuje da taj delegatski sistem (još) ne funkcioniše ni približno onako kako je zamišljen i u tome je na kraju krajeva *žarište krize funkcioniranja* cjelokupnog našeg političkog sistema. U manjkavosti ili u pretežno odsutnosti djelovanja ove linije, koju bi trebao inaugurirati delegatski sistem, nameće se pretjerano velik utjecaj etatističko-birokratskih snaga, što se neposredno izražava kroz nepregledni niz tzv. mjera i intervencija države i njene složene aparature, čime se onda kompletna koncepcija i specifičnosti našeg političkog sistema bitno narušavaju i deformiraju.